

УДК: 343.98:343.326
ORCID: 0000-0 003-1649- 6437
e-mail: chernygennadiy@gmail.com

Hennadii O. Chorny,
Assistant professor at the Department of
Criminalistics
(The Yaroslav Mudriy National Law
University)

Чорний Геннадій Олексійович,
доцент кафедри криміналістики
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМБАТАНТІВ В УМОВАХ ВЧИНЕННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF COMBATIANS IN CONDITIONS OF COMMITTING WAR CRIMES

Анотація. У статті досліджено психологічні особливості, які притаманні комбатантам в умовах вчинення воєнних злочинів. Актуальність обраної теми обумовлена збройним конфліктом, що триває на сході України, а також важливістю поставлених правозахисникам завдань, які виникли у зв'язку із останнім. Автор зазначає, що воєнний злочин – це міжнародний злочин, що умисно чи з грубої необережності вчиняється комбатантом та прирівняними до них особами чи по відношенню до них цивільною особою під час збройного конфлікту і полягає у масовому і серйозному порушенні норм міжнародного гуманітарного права та посягає на підзахисних осіб, їх права чи найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права. Поняття «комбатант», на думку автора - це особи, які можуть брати безпосередню участь у воєнних діях та входять до складу збройних сил сторін. Термін «комбатант» застосовується під час міжнародного збройного конфлікту й поширюється на: - особовий склад ополчень і добровільних загонів, якщо вони відповідають таким умовам: -

знаходяться під командуванням особи, відповідальної за своїх підлеглих; -мають закріплену відмітну емблему, яка може бути розпізнана на відстані; -відкрито носять зброю; -ведуть бойові дії відповідно до законів і звичаїв війни; - жителів території, що не була окупована, які при наближенні ворога добровільно взяли за зброю для того, щоб чинити опір військам, що вторглися, але не мали часу самоорганізуватися (якщо вони відкрито носять зброю і дотримуються законів і звичаїв війни). Таким чином, звертається увага на те, що в поняття комбатант входять не лише регулярні збройні сили, а й інші суб'єкти.

В процесі розслідування воєнних злочинів слідчий, прокурор так чи інакше змушений торкатися психологічних аспектів діяльності учасників бойових дій. Така психологічна особливість як неможливість порівняння слідчим власного досвіду психологічних переживань в тій чи іншій ситуації із досвідом злочинця, також підкреслює важливість дослідження психології комбатантів.

Усвідомлення і розуміння основ, витоків поведінки комбатантів, визначення причин їх мотивації при прийнятті рішень про вчинення злочину на полі бою, аналіз їх цілей, а також психічного стану суб'єкта - все це є важливим при вивченні особистості злочинця, дослідженні сукупності психологічних властивостей, які визначили суб'єктивну необхідність і можливість здійснення людиною кримінально караних діянь. Також психологічне вивчення особистості злочинця в зазначеному аспекті необхідне для призначення справедливого і достатнього покарання.

Ключові слова: комбатант, воєнні злочини, психологія поведінки.

Summary. The article examines the psychological features that are inherent in combatants in the context of war crimes. The urgency of the chosen topic is due to the ongoing armed conflict in eastern Ukraine, as well as the importance of the tasks set for human rights defenders, which arose in connection with the latter. The author notes that a war crime is an international crime committed intentionally or through gross negligence by a combatant and persons or civilians equated to them during an armed conflict and is a massive and serious violation of international humanitarian law and

encroaches on victims. individuals, their rights or the most important principles of international humanitarian law. The term "combatant" is used during an international armed conflict and applies to: - personnel of militias and volunteer units, if they meet the following conditions: - are under the command of a person responsible for their subordinates; - have a distinctive emblem that can be recognized at a distance; - openly carry weapons; - conduct hostilities in accordance with the laws and customs of war; - inhabitants of the territory not occupied, who voluntarily took up arms when approaching the enemy in order to resist the invading troops, but did not have time to self-organize (if they openly carry weapons and follow the laws and customs of war). Thus, attention is drawn to the fact that the concept of combatant includes not only regular armed forces, but also other entities. In the process of investigating war crimes, the investigator and prosecutor are somehow forced to touch on the psychological aspects of the activities of participants in hostilities. Such a psychological feature as the inability of investigators to compare their own experience of psychological experiences in a given situation with the experience of the offender, also emphasizes the importance of studying the psychology of combatants. Awareness and understanding of the basics, origins of combatants, determining the reasons for their motivation in making decisions about the crime on the battlefield, analysis of their goals, as well as the mental state of the subject - all this is important in studying the identity of the offender. determined the subjective necessity and possibility of committing criminally punishable acts. Also, the psychological study of the identity of the offender in this aspect is necessary to impose a fair and sufficient punishment.

Key words: combatant, war crimes, behavior psychology.

Постановка проблеми. Фахівцями в галузі криміналістики, оперативно-розшукової та слідчої діяльності неодноразово підкреслювалась гостра необхідність психологічного забезпечення на всіх етапах слідства. Використання можливостей психології має практичне значення для оперативного вирішення пошукових і пізнавальних завдань. Ефективність проведення слідства в багатьох

випадках залежить від навичок слідчого правильно застосовувати психологічні знання.

Одним із чинників, який ефективно впливає на діяльність слідчого у частині планування, визначення відповідної стратегії і тактики поведінки під час підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій, є використання спеціальних знань психології. Психологія дає можливість контролювати пізнавальні, вольові, емоційні процеси - мовні інтонації, жести, міміку, пантоміму, емоційно-ситуативні реакції, керувати цими процесами, і як результат - можливість слідчого правильно приймати процесуальні та тактичні рішення [1, с. 22]

Отже, нами вирішено розглянути психологічні особливості, які притаманні комбатантам в умовах вчинення воєнних злочинів. Актуальність обраної теми обумовлена збройним конфліктом, що триває на сході України, а також важливістю поставлених юристам та правозахисникам завдань, які виникли у зв'язку із останнім. Зважаючи на те, що прокурор Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) Ф. Бенсуді оголосила про закінчення попереднього розслідування у справі «Ситуація в Україні», яке було відкрите ще 24 квітня 2014 року на підставі заяви ad hoc Уряду України про визнання юрисдикції МКС, а також визначила те, що ситуація в Україні була визнана такою, що відповідає критеріям Статуту (прим. автора – Римський Статут МКС набув чинності 1 липня 2002 року, тим самим ввів у дію юрисдикцію МКС) для відкриття розслідування [2]. Це означає, що в Україні продовжується процес документування воєнних злочинів та грубих порушень прав людини під час конфлікту, а також виникає необхідність чіткого формулювання проблем та обґрунтування претензій до сторін, винних у скоєнні міжнародних, у тому числі й воєнних злочинів, про що неодноразово наголошувалось Українською Гельсінською спілкою з прав людини [3].

Варто зазначити, що воєнний злочин – це міжнародний злочин, що умисно чи з грубої необережності вчиняється комбатантом та прирівняними до них

особами чи по відношенню до них цивільною особою під час збройного конфлікту і полягає у масовому і серйозному порушенні норм міжнародного гуманітарного права та посягає на підзахисних осіб, їх права чи найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права [4].

У Кримінальному кодексі України відсутній спеціальний склад «воєнні злочини», проте в ньому містяться такі категорії як «військові злочини» або «злочини проти встановленого порядку несення військової служби», які законодавець використав для позначення родової групи злочинів у розділі XIX Кримінального кодексу. В даному розділі є декілька складів злочинів, що мають певну термінологічну подібність та подібність об'єктивної сторони окремих складів злочинів з деякими діяннями, передбаченими у ст.8 Римського Статуту.

Зокрема, йдеться мова про ст.432 «Мародерство», ст.433 «Насильство над населенням у районі воєнних дій», ст.434 «Погане поводження з військовополоненими», ст.435 «Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею» та ін.

Окрім того, у розділі XX Кримінального кодексу України містяться такі склади злочинів, що відповідні складам злочинів ст. 8 Статуту: ст. 436 «Пропаганда війни», ст. 437 «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни», ст. 439 «Застосування зброї масового знищення» тощо. Окремої уваги заслуговує ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни». Однією із форм об'єктивної сторони даного складу злочину є застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом [5]. Тобто, дана стаття КК України фактично є бланкетною та відсилає нас до норм міжнародних актів.

Окрім Римського Статуту, що містить склади воєнних злочинів, варто також звернути увагу на багато інших міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких було надано Верховною Радою України, та які містять норми по утвердженню законів та звичаїв війни. Насамперед, це I, II, III та IV Женевська конвенція від 1949 року та I Додатковий протокол до них, а також Гаазька

конвенція про закони і звичаї сухопутної війни від 18 жовтня 1907 р., Гаазька конвенція про встановлення підводних мін, що автоматично вибухають від доторку, від 18 жовтня 1907 р., Декларація про заборону метання снарядів і вибухових речовин із повітряних куль від 18 жовтня 1907 р., Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних та інших газів і рідин та бактеріологічних засобів від 17 червня 1925 р., Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що мають можливість наносити надмірні ушкодження чи мають невиборчу дію від 10 жовтня 1980 р. з чотирма протоколами (Протокол II прийнятий Законом України від 21 вересня 1999р.) тощо.

Задля кращого розуміння суті теми, звернімося також до визначення поняття «комбатант». Згідно з п. 29. Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затв. Наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164, комбатанти - це особи, які можуть брати безпосередню участь у воєнних діях та входять до складу збройних сил сторін. Термін «комбатант» застосовується під час міжнародного збройного конфлікту й поширюється на:

1) особовий склад ополчень і добровільних загонів, якщо вони відповідають таким умовам: - знаходяться під командуванням особи, відповідальної за своїх підлеглих; -мають закріплену відмітну емблему, яка може бути розпізнана на відстані; -відкрито носять зброю; -ведуть бойові дії відповідно до законів і звичаїв війни;

2) жителів території, що не була окупована, які при наближенні ворога добровільно взяли за зброю для того, щоб чинити опір військам, що вторглися, але не мали часу самоорганізуватися (якщо вони відкрито носять зброю і дотримуються законів і звичаїв війни) [6].

Таким чином, звертаємо увагу на те, що в поняття комбатант входять не лише регулярні збройні сили, а й інші суб'єкти.

Отже, досліджуючи питання психологічних особливостей учасників бойових дій, науковці зійшлись в одній точці зору – діяльність людини зі зброєю в руках під час війни має особливий характер, так як умови постійної небезпеки втрати життя та здоров'я є сильними каталізаторами багатьох психопатологічних реакцій.

В процесі розслідування воєнних злочинів слідчий так чи інакше змушений торкатися психологічних аспектів діяльності учасників бойових дій. Така психологічна особливість як неможливість порівняння слідчим власного досвіду психологічних переживань в тій чи іншій ситуації із досвідом злочинця, також підкреслює важливість дослідження психології комбатантів.

Усвідомлення і розуміння основ, витоків поведінки комбатантів, визначення причин їх мотивації при прийнятті рішень про вчинення злочину на полі бою, аналіз їх цілей, а також психічного стану суб'єкта - все це є важливим при вивченні особистості злочинця, дослідженні сукупності психологічних властивостей, які визначили суб'єктивну необхідність і можливість здійснення людиною кримінально караних діянь. Також психологічне вивчення особистості злочинця в зазначеному аспекті необхідне для призначення справедливого і достатнього покарання.

Крім того, необхідність дослідження факторів, що впливають на людську поведінку під час збройного конфлікту та виявлення причин свідомого порушення норм міжнародного гуманітарного права обумовлюються важливістю задач, що стоять перед слідчим. Так, окрім фактичного розслідування воєнних злочинів та встановлення істини, на нашу думку, важливо також вживати заходи щодо підвищення ефективності профілактики порушення норм міжнародного гуманітарного права та робити перші кроки в бік перехідного правосуддя задля убезпечення цивільного населення від воєнних злочинів.

Метою статті є дослідження психологічних особливостей комбатантів, що впливають на вчинення ними воєнних злочинів під час збройного конфлікту.

Виявлення загальних рис та захисних механізмів психіки, що характерні комбатантам у зіставленні норм права та порушення ними цих норм.

Стан опрацювання обраної проблематики, аналіз останніх публікацій та досліджень. Дослідженням даного питання займалися такі науковці, як С. Ликов, Р. Попелюшко, Л. Новікова, Д. Тітаренко, Д. Муньос-Рохас тощо.

Виклад основного матеріалу. Війна, збройний конфлікт – це явище, що безперечно впливає на кожного. Німецький філософ та психіатр К. Ясперс, ввів в наукове середовище термін «гранична ситуація», що означає ситуацію, яка виникає при серйозній небезпеці для життя. За нею організм людини, в цілях самозбереження, мобілізує всі свої внутрішні резерви, а її почуття максимально загострюються [7]. На нашу думку, комбатант, перебуваючи в умовах війни, завжди відчуває себе в «граничній ситуації», тому його емоції та поведінка значно відрізняються від такої в повсякденному житті. Однак, варто відзначити, що всі основні, базові елементи психології людини, що опинилася в ролі комбатанта, формуються ще в мирний період, а війна лише виявляє їх, акцентує ті або інші риси характеру, пов'язані з умовами воєнного часу. Разом з тим, специфіка цих умов породжує нові якості, які не можуть виникнути в мирний час, а у воєнний період формуються в максимально короткий термін.

Спеціаліст із соціальної психології Д. Муньос-Рохас, ще у 2004 році провів дослідження на замовлення Міжнародного Комітету Червоного Хреста. «Витоки поведінки людини на війні» ставило собі за мету вдосконалення інформаційну політику і стратегію МКЧХ для підвищення їх ефективності щодо попередження порушень норм міжнародного гуманітарного права (МГП) [8].

У 2019 році група дослідників (Ендрю Белл, Франсиско Гутьєррес-Санін, Іван Гішауа, Фердаус Булель, Олівер Каплан) також досліджували мотиви поведінки комбатантів під час війни та узагальнили свої висновки у роботі «Витоки стриманості на війні» [9].

Проаналізувавши матеріали цих двох досліджень та зіставивши їх із захисними механізмами психіки людини, ми прийшли до таких загальних

висновків щодо психологічних особливостей комбатантів, які варто враховувати у слідчій діяльності при розслідуванні вчинення воєнних злочинів.

Комбатанти, будучи приверженцями певної сторони в збройному конфлікті, часто схильні до групового конформізму. Деструктивна групова динаміка, що деперсоналізує діяння окремих учасників групи, сприяє масовому порушенню норм, розчиненню індивідуальної відповідальності, виправданню аморальних вчинків та вчинення злочинів приналежністю до певної сторони. Комбатант не відчуває більше себе особистістю, він схильний до виконання конкретних правил, що характерні для його групи (сторони). В такій ситуації комбатанти схильні до підкресленого прояву поваги до командира як до лідера, в той же час, проявляють дискримінацію до інших груп. Такий конформізм крім того, сприяє тому, що особа наділяє учасників своєї групи шляхетними, позитивними якостями, в той же час призьменшуючи якості інших груп. Це варто враховувати при проведенні окремих слідчих дій, зокрема допиту підозрюваного, свідків тощо. Так як суб'єктивне ставлення комбатанта на ті чи інші події, пов'язані із протиборчою стороною, будуть викривлені під призмою його власних уподобань.

Іншою поширеною рисою комбатантів є підпорядкування авторитету. Перекладаючи провину за вчиненні діяння на особу, що стоїть вище у військовій ієрархії, комбатант штучно ніби відмовляється від індивідуальної відповідальності. Хоча деякі вчинки можуть викликати у особи протиріччя із її моральними устоями, вона все одно прагне їх виконати для виправдання довіри авторитетної особи (командира). Така покора пояснюється не зовнішнім тиском на комбатанта, а навпаки, в нього присутня внутрішня мотивація вчинити злочин, а схвальність авторитета лише виступає своєрідною легалізацією, підтвердженням законності діяння. Підпорядкування також пояснюється таким захисним механізмом психіки як «ідеалізація». Командир виступає своєрідним ідеалом, взірцем. Саме така особливість може призвести одразу до двох протилежних наслідків: комбатант або виправдовує свої дії через схвальність

командира, або навпаки вважає за необхідне його виправдати, взявши всю провину за вчинені злочини на себе.

Також було відмічено, що негативний досвід особи з часом викликає у неї бажання вчинити насилля у відповідь. Комбатанти, що пережили насилля, з часом також порушують норми МГП. Колообіг насилля настає внаслідок деформації особистості та її психіки. Деколи, наслідки військових дій починають проявлятися вже після повернення до нормальних умов життя. Саме через таку негативну тенденцію науковці підкреслюють необхідність для таких осіб проведення заходів соціально-психологічної адаптації [10]. Проте, також бувають випадки серйозних актів насилля по відношенню до власних військовослужбовців. Насилля породжує насилля у відповідь, поза залежністю від приналежності об'єкта до первинної травми, тобто неперсоніфіковане. Звичайно, що це також впливає на мотивацію комбатанта вчинити злочин, ігноруючи правозахисні норми.

Аналізуючи ставлення комбатантів до порушення норм міжнародного гуманітарного права, ми прийшли до висновку про наявність та спрацювання у них таких захисних механізмів психіки.

Варто відзначити, що на «вибір» психологічного захисту впливають: особливості нервової системи, стреси, з якими стикається особа, захисти, які ми переймаємо від інших людей (беручи до уваги груповий конформізм, комбатанти часто «зчитують» психореакцію із своїх товарищів, проектуючи її на себе) [11].

Моральне самоусунення від вчиненого діяння досягається особою за допомогою різних видів виправдань, що по суті є «раціоналізацією» або «моралізацією». Фактично, це логічне пояснення незрозумілої події і виправдання своєї поведінки, часто спрямоване на приховування істинних причин власних вчинків, що досягається шляхом виправдання діяння через різні «логічні» для злочинця причини. Часто особа вчиняє злочин, позиціонуючи при цьому жертвою себе. Особа шукає певних логічних обґрунтування, що дозволяють йому вбивати та вчиняти насилля. Наприклад, «захищаючи право на

самовизначення», комбатант вбиває вагітну жінку, бо вона має приналежність до «ворожої групи, що небезпечна для його народу» тощо. Часто логічним виправданням власного насилля є посилення на факти насилля протиборчої сторони. Крім того, комбатанти іноді штучно «демонізують» противника, щоб зняти з себе тягар відповідальності за вчинений злочин, адже так легше пояснити самому собі протиправну поведінку, переконуючи, що все це виправданно та необхідно.

Іншим домінуючим захисним механізмом психіки, що часто присутній у комбатантів, є «витіснення» або «придушення». Полягає у відкиданні неприємних для особи подій, думок, переживань. В результаті людина перестає усвідомлювати внутрішні конфлікти, а також не пам'ятає травматичних подій з минулого. Витісненні імпульси не втрачають своєї активності в несвідомій сфері і постають у вигляді сновидінь, жартів, застережень тощо [11]

В деяких випадках комбатанти вдаються до «дисоціації». Людина починає сприймати все довкола, зокрема те, що відбувається з нею, так, ніби воно відбувається з кимось стороннім, тобто з іншою «чужою» особою. Така дисоційована позиція захищає від надлишкових, непереносних, травмогенних емоцій, і хоча вона досить поширена, проте в звичайних умовах більшістю людей не використовується. Яскравим прикладом дисоціації є показання комбатантів слідчому від імені інших осіб, тобто особа вигадує собі інші особистісні ідентичності, щоб відсторонитися від пережитого болю або почуття провини.

Такий захисний механізм як «ізоляція» може проявлятися шляхом надмірного вживання алкоголю чи наркотичних речовин. Цікавим механізмом є «ізоляція афекту», що полягає у видаленні емоцій зі свідомості у конкретних ситуаціях. Часто це дійсно допомагає вижити на війні (установки «якщо не ти вб'єш – то тебе», «на війні як на війні» тощо). Прагнення «не драматизувати» поєднується із логічним поясненням таких дій. Таким чином один механізм починає спрацьовувати одразу із іншим (раціоналізацією).

Висновки та пропозиції. Отже, війна і участь в ній безумовно впливають на свідомість, піддаючи її серйозним якісним змінам. Усвідомлюючи витoki людської поведінки під час збройного конфлікту, слідчий взмозі спрогнозувати поведінку такої особи під час досудового розслідування, зрозуміти мотивацію вчинення злочину, систематизувати всю необхідну інформацію задля бачення «картини» злочину. Комбатанти мають психологічні особливості щодо знецінення вчинюваних ними злочинів, вдаючись до певних захисних механізмів психіки. Вивчення психології комбатантів є важливим також задля подолання наслідків негативних подій та профілактичної роботи слідчого.

Література

1. Барко В.І., Ірхін Ю.Б., Нещерет Т.В., Шаповалов О.В. Професіографічний опис основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України: Практичний посібник. Київ: Київський нац. ун-т внутр. справ, ДП «Друкарня МВС», 2007. 100 с.
2. Заява Прокурора Міжнародного кримінального суду пані Фату Бенсуди щодо закінчення попереднього розслідування у справі "Ситуація в Україні". URL: <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=201211-otp-statement-ukraine&ln=Ukrainian>. (дата звернення до ресурсу: 20.11.2021).
3. Гарбар О., Конопкін А., Кореньков О., Мовчан С. Збройний конфлікт в Україні: військова підтримка незаконних збройних формувань «ДНР» та «ЛНР» з боку Російської Федерації. Київ: Українська Гельсінська спілка з прав людини. 2018. 40 с.
4. Репецький В. М., Лисик В. М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. № 1. С. 120-125.
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (дата звернення до ресурсу: 20.11.2021).

6. Про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17>. (дата звернення до ресурсу: 20.11.2021).

7. Дем'яненко В., Ясперс К.Т. Політична енциклопедія. Київ:Парламентське видавництво, 2011. 800с.

8. Фрезер Ж.-Ж. Истоки поведения человека на войне. Проанализировать и предупредить нарушения МГП. URL:<https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/publication/publication-behaviour.htm>. (дата звернення до ресурсу: 20.11.2021).

9. Истоки сдержанности на войне. URL:<https://www.icrc.org/ru/document/istoki-sderzhannosti-na-voyne-1>. (дата звернення до ресурсу: 20.11.2021).

10. Числіцька О. В. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців, що приймали участь у бойових діях (антитерористичній операції). *Вісник Національного університету оборони України*. 2015. № 3 (46). С. 338-343.

11. Тітаренко Д. С. Захисні механізми психіки. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2009. № 6. С.182-192.